

Від редакції «ПМ»: 20 листопада 2014 р. на базі Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського відбувся круглий стіл «Інформаційні війни й освіта: як протидіяти пропаганді?», присвячений Міжнародному дню філософії.

Діалог за круглим столом на актуальну освітню тему в День філософії став для інституту традиційним, адже проводиться вже третій рік поспіль: у 2012 р. темою обговорення були ефективні стратегії поліпшення навчальних досягнень учнів, у 2013 р. – стратегії та можливості сучасної школи у формуванні критичного й креативного мислення дітей (див. випуск «ПМ» № 6 за 2012 р. (с. 2–40) та спецвипуск «Яке мислення формує сучасна школа», № 6 за 2013 р.).

У цього річного заході взяли участь учителі полтавських шкіл, психологи, науковці, представники громадських організацій, методисти та журналісти з Полтави, Києва, Харкова та Запоріжжя.

Спектр тем, що розглядалися у рамках круглого столу, був доволі широким: від освітніх стратегій, спрямованих на розвиток мислення, формування світоглядної й громадянської позиції вчителів та учнів засобами філософії до аналізу сучасних методик критичного мислення, важливості контролю інформаційного простору та практичних порад від фахівців щодо протидії пропаганді й різним формам маніпуляції. Учасники намагалися не лише дати відповідь на названі питання, але й пропонували своє бачення ефективної стратегії: плану конкретних дій – що вже зараз можна і вкрай необхідно робити на рівні школи, інституту, бібліотеки, громадської організації тощо.

Відео виступів учасників можна переглянути на сайті Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського, на сторінці кафедри філософії і економіки освіти (<http://poippo.pl.ua/podii>).

Пропонуємо Вашій увазі два виступи учасників круглого столу й запрошуємо долучитися до дослідження та обговорення теми протидії маніпулюванню свідомістю та пропаганді, систематизації ефективних антиманіпулятивних стратегій і практик, зорієнтованих на розвиток критичного мислення дітей і дорослих.

УДК 316.722

ІНФОРМАЦІЙНА ГРАМОТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ В КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ ПРОПАГАНДИ

О. Л. Мерзлякова

Розкрито важливість розвитку інформаційної грамотності вчителя в контексті протидії пропаганді. Особливу увагу надано висвітленню понять «інформаційна грамотність» та «пропаганда» і механізмів їх взаємодії. Одним із шляхів розвитку інформаційної грамотності автор вважає застосування візуальних засобів інформаційної подачі. Ключові ідеї статті запропоновано у вигляді схем і рисунків.

Ключові слова: інформаційна грамотність, педагогічна практика, інформування, пропаганда, засоби обробки інформації, візуальні методи інформаційної подачі.

Merzlyakova E. L. Информационная грамотность учителя в контексте сопротивления пропаганде

Раскрыта важность развития информационной грамотности учителя в контексте сопротивления пропаганде. Особое внимание уделено освещению понятий «информационная грамотность» и «пропаганда», а также механизмов их взаимодействия. Одним из путей развития информационной грамотности автор считает использование визуальных способов информационной подачи. Ключевые идеи статьи предложены в виде схем и рисунков.

Ключевые слова: информационная грамотность, педагогическая практика, информирование, пропаганда, способы обработки информации, визуальные методы информационной подачи.

Merzlyakova O. L. Information Literacy of a Teacher at the Context of Resistance to Propaganda

This article is showing an importance of the development of the Information literacy of a teacher at the context of resistance to propaganda. The author is giving special attention to disclosure of

concepts “information’s literacy” and “propaganda” and their interaction. The author proposes the visual presentation of information as one of ways of the development of the Information literacy. Key ideas of this paper proposed as schemes and drawings.

Keywords: Information literacy, pedagogical practice, informing, propaganda, methods of information processing, visual methods of information presentation.

Постановка проблеми. Одним із найбільш яскравих проявів сучасної кризи освітньої системи є вибухоподібне зростання обсягів інформації, яка потребує обробки, таке ж швидке оновлення змісту актуальної інформації і, як результат, необхідність зміни звичних підходів до роботи з інформаційними потоками. Це, своєю чергою, потребує розвитку інформаційної грамотності вчителя.

Згідно з Міжнародним Керівництвом з інформаційної грамотності, останню можна розуміти як здатність знаходити та використовувати інформацію, що є передумовою навчання впродовж життя [10, с. 7]. Інформаційна грамотність тісно пов'язана зі стратегіями мислення та навичками обробки інформації, про що мова йде далі в тому ж документі: «Користувачі інформації мають знати стратегії добору інформації та володіти навичками критичного мислення, щоб відібрати, синтезувати інформацію й надати її в новій формі для вирішення реальних життєвих проблем» [10, с.7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо важливості розвитку критичного мислення в школярів сучасні дослідники освітньої галузі приділяють чималу увагу (Дж. Дьюї, М. Ліпман, Д. Клустер, Д. Халперн, Ф. Станкато, Н. Дауд, З. Хусін, О. Тягло, С. Терно та ін.), то інформація про новітні способи обробки інформаційних потоків ще не має належного поширення. Тому розглянемо більш докладно цей аспект інформаційної грамотності.

Стрімке зростання обсягів інформації, що потребують переробки, у різних галузях активності людини, освітній зокрема, потребує суттєво інших підходів до її опрацювання. Замість звичного лінійно-послідовного способу переробки інформаційних масивів дедалі частіше застосовується об'ємний, синтезуючий, візуальний спосіб інформаційного викладення. Дослідники надають різні назви цьому способу роботи з інформацією – смислові (понятійні) карти (concept maps) [9], когнітивні (інтелектуальні) карти (mind maps), вони ж відомі як карти мислення, або карти пам'яті [2]. Оскільки у вітчизняній психолого-педагогічній практиці цей метод обробки інформаційних потоків не має широкого висвітлення, надамо інформацію щодо історії його виникнення та переваг застосування.

Базовою ідеєю візуального методу є ідея структурної організації знань, яка, своєю чергою, витікає з теорії семантичних мереж, що акумулюють сукупність знань індивіда про навколишній світ. Методи візуалізації ідей, процесів, текстів у формі різноманітних граф достатньо традиційні

для освітньої галузі, адже викладачі завжди використовували схеми, малюнки, ескізи тощо для наочної демонстрації матеріалу, що вивчається. Можливість і важливість використання семантичних мереж у навчальному процесі ще 1960 р. показав американський психолог Д. Оз'юбел [1]. Учений наголошував, що навчальні матеріали мають інтегрувати нову інформацію з тією, що була представлена попередньо, шляхом порівняння, зіставлення та встановлення нових зв'язків між новими та вже відомими ідеями.

Надалі ідеї Д. Оз'юбела мали розвиток у працях Д. Новака [9]. Автор описав переваги використання концепт-карт (concept maps) на різних етапах викладацької діяльності. На етапі пояснення теми використання концепт-карти дає змогу систематизовано представити і пояснити складні поняття. Карти уможливають виокремлення ключових понять та зв'язків між ними. При цьому вірогідність втрати важливих понять чи їх неправильної інтерпретації значно зменшується. На етапі підкріплення розуміння використання концепт-карт надає змогу візуалізувати ключові поняття навчального матеріалу й узагальнити їх. На етапі перевірки знань карти допомагають виявити, які поняття були не засвоєні або засвоєні хибно. Також карти можна використовувати як інструмент оцінювання досягнень учнів [9]. Стає популярним і застосування інтелект-карт Т. Б'юзена (mind maps) [2]. Інтелект-карти – це ієрархічні діаграми, що наочно демонструють зв'язок ключового поняття із пов'язаними з ним ідеями, проектами, завданнями й організовані радіально навколо нього.

Означені способи інформаційної подачі – послідовний, текстовий та об'ємний, візуальний – не є ані новими, ані конфліктуючими, відрізняючись тим, що розраховані на обробку інформації в різних півкулях мозку. Так, ліва півкуля, яка зазвичай відповідає за переробку вербального, аналітичного, логічно-послідовного інформаційного потоку, краще пристосована до послідовного, лінійного способу інформаційної подачі. Права півкуля, яка керує образним, синтетичним, творчим сприйняттям, більш налаштована на графічні, об'ємні інформаційні моделі. Педагогічна практика сучасної школи більшою мірою схильна орієнтуватися на активізацію лівої півкулі – раціональної, логічної. Лінійні, послідовні тексти частіше застосовуються в нашій педагогічній практиці та освітній культурі. Цей текст, до речі, поки що також подається із застосуванням послідовного способу інформаційної подачі.

Постановка завдання. Педагогічна практика не виправдано мало уваги приділяє альтернативному способу обробки інформаційних потоків, що в різних авторів, різних наукових школах має різні назви – графічний, синтетичний, радіантний тощо. Для спрощення сприйняття ми будемо називати такий спосіб подачі інформації візуальним, або графічним. Завданням цієї публікації є демонстрування важливості розвитку інформаційної грамотності вчителя в контексті протидії пропаганді саме із застосуванням візуального способу інформаційної подачі.

Виклад основного матеріалу. Графічний, або візуальний, спосіб інформаційної подачі може мати декілька ключових смислових центрів, і взаємозв'язки між цими центрами набувають різних форм і конфігурацій. Такий спосіб подання інформації відрізняється від лінійно-послідовного наочністю та розгорнутістю у просторі. Це означає, що реципієнт інформаційного повідомлення з першого погляду може «вловити» декілька його ключових ідей і побачити, зрозуміти систему взаємозв'язків між цими поняттями.

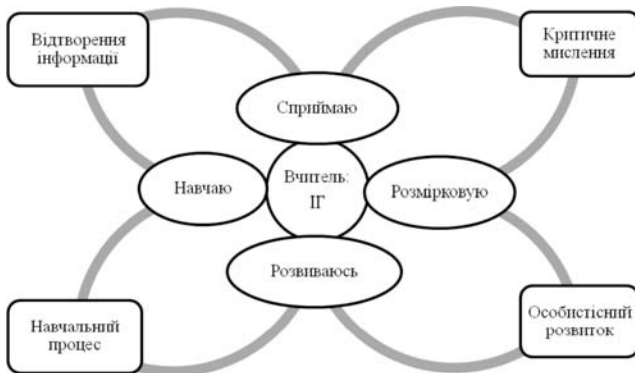

Рис 1. Інформаційна грамотність учителя в контексті педагогічної діяльності

Так, схема (рис. 1.) наочно відображає, що ключовим поняттям, яке формує та структурує поле педагогічної дії вчителя, є його інформаційна грамотність. Перше коло дотичних понять розкриває сутність інформаційної грамотності вчителя: володіння навичками обробки інформації (сприймаю); навички самоорганізації процесів мислення (розмірковую); здатність до навчання протягом життя (розвиваюся); фасилітація, або стимулювання мислення учнів (навчаю). Наступне коло демонструє можливі комбінації окремих елементів інформаційної грамотності. Так, володіння навичками обробки інформації разом у самоорганізацією процесів мислення виводить вчителя (й учнів) на рівень критичного мислення у поєднанні зі здатністю постійно навчатися сприяють особистісному розвитку також учителя й учня. Якщо ж така здатність до навчання підкріплена зовнішньою навчальною стимуляцією, ми можемо говорити про груповий розвиток або

навчальний процес. І, нарешті, стимулювання процесів мислення разом з навичками переробки інформації сприяє індивідуальному відтворенню інформації, або її інтеріоризації, присвоєнню.

Схема (рис. 2) наочно демонструє складнощі розвитку інформаційної грамотності вчителя за кожним виділеним її аспектом. Так, сприймання інформації ускладнюється у разі браку навичок критичного аналізу інформації, що надходить, та домінування в людини побутового мислення. Слід зазначити, що розуміння поняття побутового, або буденного, мислення можна знайти у працях М. Ліпмана – відомого теоретика освіти, директора Інституту з розвитку філософії для дітей (Монтклере, США), під керівництвом якого були розроблені концепція і програма викладання філософії в школі у 1–11 кл. М. Ліпман пропонує визначення та шляхи розвитку умілого мислення, що є альтернативою побутового мислення [8, с. 23–24].

Рис. 2. Проблемні моменти розвитку інформаційної грамотності вчителя

З означеними типами мислення пов'язаний такий аспект інформаційної грамотності, як здатність до самоорганізації процесів мислення. Перепонами при цьому є стереотипність, хаотичність мислення. Шаблонне мислення призводить до такої ж шаблонної дії. Як наслідок, спостерігаємо прояви інтелектуальної пасивності, стагнації та активізації механізмів зовнішнього пристосування. Якщо такі механізми стають надто активними у вчителя, то говорити про його розвиток та стимулювання розвитку учнів означає видавати бажане за дійсне. Активність такого вчителя скоріш спрямована на підтримку функціонування системи, ніж на отримання ефектів розвитку та реальної освіти учнів. Замість стимулювання в учнів процесів їх мислення, інтелектуального та психологічного розвитку відбувається імітація навчання.

Щоб зрозуміти, яким чином означені вади розвитку інформаційної грамотності пов'язані з впливом пропаганди, необхідно спочатку означити специфіку процесу пропагування. Рис. 3 демонструє схожі риси

та принципів відмінності процесів інформування та пропагування.

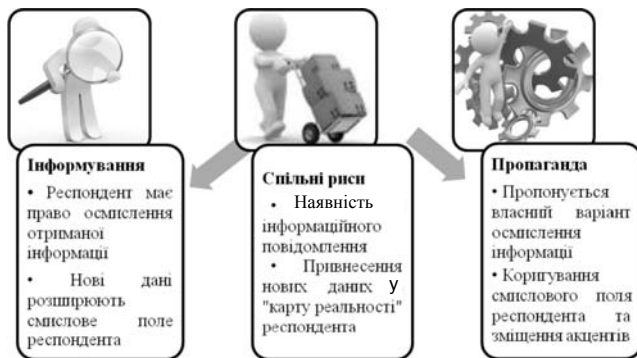

Рис. 3. Інформування і пропаганда: спільні риси й розбіжності

Обидва процеси завдяки наявності інформаційного повідомлення привносять нові дані в «карту реальності» респондента. У разі інформування респондент може самостійно осмислити отриману інформацію, зробити власні висновки, розставити наголоси. У результаті отримана інформація розширює його смислове поле. Пропаганда ж, навпаки, надає готові рецепти «правильного осмислення». Разом із «правильними висновками» стосовно інформації пропаганда несе власні варіанти «правильних наголосів», «правильних цінностей», «правильних життєвих смислів». Кінцевий результат дії пропаганди – зміщення наголосів у смисловому полі респондента, нав'язування йому життєвих цінностей і сенсів [5, с. 81–82, с. 90–91].

Отже, інформування відбувається за умови розвиненої інформаційної грамотності людини. За умов наявності перерахованих вище вад такого розвитку – хаотичність, стереотипність мислення, інтелектуальна пасивність і стагнація – пропаганда стає більш ефективним механізмом впливу на свідомість людини. Спочатку інструменти пропаганди сприяють інтелектуальній пасивності: навіть міркувати самостійно, якщо всі «правильні висновки» подані у майже готовому вигляді. Надалі пропагування стає майже єдиною можливим механізмом інформаційної взаємодії з людиною. Людина, якій бракує власної інформаційної грамотності, надає перевагу «експертним висновкам», які роблять «поважні авторитети», і ці висновки підкріплюють знайомий для людини «простір життєвих цінностей». Особистість потрапляє у світ нав'язаного їй життя з готовими формулами «особистого щастя», «стратегій активності», «соціального успіху». Така людина стає «продуктом пропаганди» та одночасно її споживачем. Єдина можливість розірвати це «замкнене коло» – розвиток інформаційної грамотності такого «користувача пропаганди» [5, с. 83]. Необхідним є подолання проблемних моментів (рис. 2). Шляхи подолання озна-

чених перепон у розвитку інформаційної грамотності подано на рис. 4.

Рис. 4. Інформаційна грамотність: шляхи подолання перепон розвитку

Протидіяти пристосуванню та стагнації може активізація в людини домінанти саморозвитку. За результатами наших досліджень, така домінанта з'являється, коли людина потрапляє в середовище, налаштоване на розвиток і саморозвиток усіх залучених до цього середовища суб'єктів. Тобто вчитель може активізувати процес саморозвитку учнів; середовище навчального закладу стимулюватиме процеси саморозвитку вчителів; професійне середовище, що об'єднує різні навчальні заклади, стимулюватиме розвиток кожного з них, і так далі.

Стосовно рефлексії мислення та необхідності перегляду людиною ключових засад власної активності важливим є прийняття нею відповідальності за те, як вона бачить і осмислює навколишній світ, як із цим світом вона взаємодіє. Особливо важливим це є для вчителя, адже він – ключова постать, що впливає на формування «індивідуальних світів» нових поколінь. Різні стратегії педагогічного впливу сприяють розвитку інтелектуально розвиненої та психологічно розкритої людини або формують не кращі зразки «інформаційних зомбі», які, на жаль, так часто зустрічаються в нашому спільному соціальному просторі. Пропаганда перш за все розрахована на цей контингент «травмованих тоталітарним вихованням» громадян. Більш докладно цей механізм розкрито в наших попередніх публікаціях [5, с. 104–106; 7, с. 74–78]. Стосовно само-рефлексії мислення та власної діяльності вчителем – конкретні рекомендації та алгоритми для самостійного опрацювання можна знайти в серії авторських публікацій у педагогічній газеті «Первое сентября» [4].

Нарешті, щодо важливості опанування інструментів організації мислення. Переваги використання об'ємного, візуального способу викладення інформації порівняно з послідовним переконливо виклад російський дослідник, активний популяр-

затор графічних засобів представлення інформації Є. Волков [3]. Когнітивні карти, які є одним із засобів «побачити», змодельовати зміст мислення людини і виокремити стратегії осмислення цього змісту, можна назвати інструментами організації мислення. По-перше, вважає автор, перевага візуальних карт – у цілісності та свободі бачення. Карти дозволяють наочно відобразити будь-які елементи у будь-яких відношеннях і розглядати створену картину із будь-якого боку і у будь-якому масштабі. Таке вільне переміщення уваги ускладнене в разі використання звичайного лінійного тексту. По-друге, упевнений Євген Волков, карти залишають менше шансів на викривлення інформації або маніпулювання нею. За умов використання певних наукових принципів і правил (наприклад, обов'язкове наведення логічних зв'язків, джерел, фактів тощо) на карті відразу помітні їх брак або неправильне використання. Перевагою карт є і можливість працювати з тими інформаційними пластами, що майже не доступні в разі використання лінійних текстів або мовних звернень. Ідеться про візуалізацію різноманітних припущень, логічних зв'язків, фонових теорій, постулатів тощо. Таким чином, робить висновок автор, карти – це істотно вищий рівень когнітивної та операційної свободи та можливостей, ніж лінійний текст [3].

Продовжуючи думку Є. Волкова, в контексті протидії пропаганді, можливо, іноді достатньо запропонувати «намалювати» ключові елементи пропагандистського повідомлення, щоб побачити приховані в ньому неточності, протиріччя і навіть неправдиву інформацію. Якщо ж повідомлення потребує більш ретельного критичного аналізу, можна застосувати інструменти верифікації інформації [4; 5, с. 88–90; 6, с. 65–70]. Для розвитку у молоді навичок критичного мислення та усвідомленого керування власною інтелектуальною активністю такими навичками має оволодіти вчитель. Це важливо не тільки в контексті протидії пропагандистським впливам, а є передумовою усвідомленої побудови людиною власної суб'єктності, засобом очищення простору свідомості від нав'язаних краще та стереотипів, від некритично сприйнятих настанов та життєвих програм. Учитель, який володіє механізмом знаходження особистісної свободи, здатен навчити свого учня бути вільною людиною. Учитель, якому відомі тільки «механізми пристосування та підкорення», частіше стимулює у вихованців мислення та поведінку залежної людини.

Конкретні рекомендації щодо проведення вчителем профілактичних занять із протидії пропаганді та нейтралізації інших деструктивних впливів можна знайти в авторській програмі занять для молоді [5;

6]. Залежність людини від пропагандистських впливів – то лише вершина «підводного айсберга», ім'я якого – низька інформаційна грамотність та нерозвинене критичне мислення.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Необхідними кроками протидії пропаганді вважаємо: донесення до психолого-педагогічної спільноти ідеї про важливість розвитку інформаційної грамотності, перш за все вчителя; ознайомлення вчителів із сучасними засобами обробки інформації та інструментами моделювання інформаційного повідомлення; розроблення і поширення алгоритмів верифікації інформації, які вчителі змогли б адаптувати для специфіки предмета, що викладають, та до вікових особливостей вихованців. Усі означені напрями є подальшими векторами наших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ausubel, D. P. . *The use of advance organizers in the learning and retention of meaningful verbal material. Journal of Educational Psychology.* //D. P. Ausubel. – 1960. – №51. – С. 267-272.
2. Бьюзен Т. и Б. *Супермышление / пер. с англ. Е. А. Самсонов; худ. обл. М. В. Драко / Т. и Б. Бьюзен. – 2-е изд. – Мн.: ООО «Попурри», 2003. – 304 с.*
3. Волков Е. Н. *Консультирование и психотерапия как социальная инженерия, часть 2: Картографическая объективация элементов и технологий консультирования / Е.Н. Волков // Здоров'я України – XXI сторіччя. Неврологія. Психіатрія. Психотерапія. – 2011. – № 3 (18), сентябрь. – С. 50–51. – Режим доступа : <http://health-ua.com/articles/7429.html>*
4. Мерзлякова Е. Л. *Уроки критического восприятия: учим детей правильно принять информационную подачу: факультатив для учителя / Елена Мерзлякова, Евгений Волков // Первое сентября. – 2011. – № 10 [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://ps.september.ru/view_article.php?ID= 201101018*
5. Мерзлякова О. Л. *Профілактика деструктивних впливів мас-медіа: програма занять для молоді / Олена Леонідівна Мерзлякова. – К.: Шк. світ, 2010. –128 с.*
6. Мерзлякова О. Л. *Як не потрапити на гачок маніпулятора: програма занять для молоді / (Олена Мерзлякова. – К.: Шк. світ, 2010. – 119 с.*
7. Мерзлякова О. Л. *Вчителі й учні: мистецтво діалогу: семінарські і тренінгові заняття психолога з педагогами / Олена Мерзлякова. – К.: Шк. світ, 2008. – 112 с.*
8. Мерзлякова О. Л. *Інформаційна грамотність суб'єктів освітніх систем як актуальний напрямок їх діяльності / О.Л. Мерзлякова // Постметодика. – 2013. – № 5. – С. 22–25.*
9. Новак Д. *Теория построения и практика применения карт понятий / Д. Новак, А. Канас [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ctar.ihmc.us/Publications/ResearchPapers/TheoryMaps/TheoryUnderl...>*
10. *Руководство по информационной грамотности для образования на протяжении всей жизни / под ред. Хесуса Лау [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.ifla.org/VII/s42/pub/IL-Guidelines2006-ru.pdf>.*

Цитувати: Мерзлякова О. Л. Інформаційна грамотність вчителя в контексті протидії пропаганді / О. Л. Мерзлякова // Постметодика. – 2014. – № 4 – С. 8–12.

© О. Л. Мерзлякова, 2014. Стаття надійшла в редакцію 9.12.2014 ■